

УДК 341.01:316.645

І.І. Камінський,

аспірант кафедри міжнародного права та міжнародних відносин
Національного університету «Одеська юридична академія»

КАТЕГОРІЯ «СИЛА» У ДОКТРИНІ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

Анотація. Категорія «сила» здавна була об'єктом досліджень багатьох вчених-міжнародників, які вкладали у це поняття різний зміст. Тому стаття присвячена аналізу та систематизації підходів щодо поняття сили основних представників доктрини міжнародного права. На підставі цього проведено класифікацію таких поглядів за двома напрямками: атрибутивним та поведінковим.

Ключові слова: історія міжнародного права, доктрина міжнародного права, сила, атрибутивний підхід, поведінковий підхід.

Постановка проблеми. Будучи однією із найпоширеніших категорій сучасного міжнародного права, сила залишається до кінця незрозумілою та невивченою саме у теоретичній площині. Цей факт спонукає вчених різних галузей знань вкотре повертатись до дослідження сили, її природи, складових, видів тощо. Проте такі наукові пошуки дослідники розпочали декілька століть назад, що дозволяє говорити про накопичення певного пласту знань про природу сили, зокрема, у доктрині міжнародного права. У зв'язку з цим, повне та всебічне дослідження категорії «сила» повинне обов'язково ґрунтуватись на здобутках основних представників доктрини міжнародного права з цього питання.

Зважаючи на це, **метою** статті є систематизація поглядів, думок, тверджень щодо поняття сили основних представників доктрини міжнародного

права, групування цих підходів та визначення на їх основі тенденцій еволюції вказаних поглядів.

Аналіз останніх досліджень. Проблематика історичного розвитку уявлень про природу сили була предметом наукових пошуків таких вітчизняних та зарубіжних вчених: П. Аснера, М.Г. Капітоненка, О.О. Мережка, Н. Нікулішин, Г.М. Новикова, А. Марєя, М.М. Мацяха, та ін.

Викладення основного матеріалу. Особливе місце в обґрунтуванні необхідності використання державою сили належить Нікколо Макіавеллі. Ці ідеї можна прослідкувати у його творах «Державець», «Міркування про першу декаду Тита Лівія», «Історія Флоренції». За Макіавеллі, застосування сили необхідне для захисту власності, честі і гідності громадян, забезпечення їх особистої безпеки. Через те, що Н. Макіавеллі вважав, що силові засоби цілком придатні для утримання

влади, його сміливо можна віднести до апологетів силового примусу. Його відомі поради правителю сприймаються неоднозначно. Наприклад, Макіавеллі радив правителю не рахуватися з обвинуваченнями в жорстокості для утримання в покорі підданих. Крім того, аморальність людей дає право, на думку Макіавеллі, і правителю поводитися аморально, не дотримуватися даних обіцянок [1, с. 81].

Хоча історично Макіавеллі прийнято зображати тонким циніком, який вважав, що в основі політичної поведінки повинні лежати вигода і сила, і що в політиці слід опиратися на силу, а не на мораль, слід звернути увагу на те, що рецепти утримання та завоювання влади відповідали насильницькій практиці, яка становила основу державного управління того часу.

Оригінальний вклад у зародження міжнародно-правової думки вніс іспанський схоласт XVI ст. Франсиско де Віторія. У одній зі своїх університетських лекцій (*De potestate civili* — «Про цивільну владу»), які були основною формою наукової творчості де Віторія, він вказує, що ідеальною формою спільноти людей є громадянське суспільство (*societas civilis*), яке «являє собою об'єднання, що найбільш властиве природі». Одна з основних характеристик подібної спільноти полягає в її самодостатності, що виражається насамперед у здатності відбивати силу силою і направляти свої зусилля на досягнення загального блага (*bonum commune*) [2, с. 44-45].

Як бачимо, у силі та здатності її застосувати у потрібних випадках де Віторія бачив особливу характеристику громадянського суспільства, яка,

власне, робить його таким. При цьому, малася на увазі саме збройна сила, тому особливо глибокого змісту в цю категорію де Віторія не вкладав.

У системі вчення Гуго Гроція знайшли своє відображення ідеї, що стосуються сили та її застосування. Зокрема, у монументальній праці «Про право війни і миру» він, слідуючи основним ідеям свого попередника Е. Роттердамського, висловив прагнення встановити мирний міжнародний порядок, усунути силу з міждержавних відносин і ретельно регламентувати правомірність ведення війн. Г. Гроцій першим розробив систему положень, якими, на його думку, зобов'язані керуватися держави у своїх взаємовідносинах. Він вважає їх основою не силу, а право і справедливість [3].

Через такі погляди Г. Гроція можна зрозуміти його концепцію сили — це один із способів ведення міжнародної політики (хоча і недопустимий), який полягає у досягненні державних інтересів шляхом застосування збройного впливу (ведення війни) щодо іншої держави.

Одним з найяскравіших послідовників вчення Г. Гроція вважається швейцарський юрист-міжнародник Емеріх де Ваттель. Його ключовою працею в рамках міжнародного права є «Право народів, або Принципи природного права, застосовувані до поведінки і справ націй і суверенів» («*Droit des Gens*»), в якій, серед іншого, знайшли своє відображення і міркування де Ваттеля про силу та її застосування [4, с. 182].

Е. де Ваттель ставив понад усе інтереси національної держави. Кожна «державо-нація» має право робити все, що служить її інтересам. Але так як в Європі на той час вже скла-

лася міжнародна політична система і національні інтереси, переплітаючись, вимагають підтримання певного «загального порядку», то Європа, на думку де Ваттеля, зацікавлена в політичній рівновазі, яка виключала б гегемонію будь-якої держави. Тобто, швейцарський спеціаліст вбачає, що саме баланс сил є гарантією незалежності кожної держави. Продовжуючи свою концепцію, він вважає, що загроза порушення такого балансу виправдовує превентивну війну. Інакше кажучи, концепція «рівноваги сил» означала єдино реальний компроміс між суперництвом європейських держав, які прагнуть до світової могутності і впливу та розумною необхідністю регулювання протиріч, «стримування апетитів» заради самозбереження всіх і кожного [3].

Розмірковування над проблемою війни, як безпосереднього вияву збройної сили знайшли своє відображення у монументальній праці прусського військового Карла фон Клаузевіца «Про війну». Він трактує війну як «акт насильства, який має на меті змусити противника виконати нашу волю» [5].

Розкриваючи природу війни, фон Клаузевіц розумів її як певну «трійцю», що складається з насильства, як первісного свого елемента, ненависті і ворожнечі, які слід розглядати, як сліпий природний інстинкт; з гри ймовірностей і випадку, що звертають її в арену вільної духовної діяльності; з її підпорядкованості чистому розуму [5].

Як можна побачити, фон Клаузевіц не розрізняв таких категорій, як «сила», «потужність», «вплив», обмежившись вказівкою на взаємозв'язок війни і політики. На противагу цьому

військовий відзначає, що у сили є свої матеріальні елементи, під якими він розуміє загальну потужність держави. Сюди входять, перш за все, збройні сили, населення країни, її географія та потенціал союзників. Фон Клаузевіц також закликає не забувати про морально-психологічні складові сили, які теж є її важливим елементом.

Відомий вчений Ганс Кельзен зробив значний внесок у розвиток міжнародного права, застосувавши свій позитивістський підхід. На думку Кельзена, національне право відрізняється від інших нормативних систем, наприклад, моралі, своєю примусовою силою, тобто право є «примусовим наказом» (*Zwangsordnung*). Під примусом, в свою чергу, Г. Кельзен розумів погрозу або застосування фізичної сили у межах територіальних кордонів держави. А оскільки міжнародне право є правом у тому ж сенсі, що й національне, то його виконання також має забезпечуватись можливим застосуванням сили однією державою проти іншої [6, с. 334-335].

Звідси слідує, що фізична (збройна) сила, на переконання Г. Кельзена, є засобом забезпечення правопорядку у міжнародному праві, зважаючи на його роль, як нормативного регулятора міждержавних відносин.

Л. Оппенгейм у контексті досліджуваного питання обстоював тезу про провідну роль балансу сил між державами, як важливу умову для підтримання стійкості міжнародного права. Зокрема, будучи позитивістом, він вважав, що цей баланс є необхідною умовою для «формалізму» в праві. Якщо балансу сил не існує і одна з держав, досягнувши переваги, стає гегемоном, то ця держава стосовно міжнародного права починає сліду-

вати «антиформалістському» підходу, коли їй це вигідно [4, с. 169].

Таке розуміння ролі сили у міжнародному праві можна назвати оригінальним для того періоду. Також, слід погодитись із раціональністю цього твердження, адже на поч. ХХІ ст. такі гегемони міжнародних відносин, як Росія і США у своїх зовнішньополітичних діях часто нехтують формально-юридичною стороною, ігноруючи норми міжнародного права.

Заслужують на увагу погляди на силу, мабуть, найбільш відомого представника російської доктрини міжнародного права Ф.Ф. Мартенса. Теорія панування сили (Realpolitik), яка набула поширення у др. пол. ХІХ ст. завдяки О. фон Бісмарку, зустріла різку критику з боку Мартенса. Вчений-міжнародник рішуче заперечував можливість розглядати силу як основу права. На його думку, опорою міжнародного права є формування належної правосвідомості. При цьому вчений зазначав, що те, що право може охоронятися силою або примусом, не означає, що ця сила або примус обов'язково входять до поняття права, що право без них немислиме. Мартенс також підкреслював, що силу сучасної держави складають освіта і культура, а не велика територія чи багатомільйонна армія [7, с. 14-15].

Проте Перша світова війна та міжнародна обстановка, що склалась після її закінчення засвідчили, що не слід недооцінювати фактор сили у міждержавних відносинах. З огляду на це, Дж. Сміт, американський експерт з міжнародного права, в 20-30-х рр. ХХ ст. писав: «За відсутності якогось загального і неупередженого органу управління, який міг би інтерпрету-

вати міжнародні правила поведінки і оцінювати стан міжнародних відносин, кожна держава цілком природно прагне не тільки розширити свій силовий потенціал у зовнішньому світі, а й попередити, якщо це їй до снаги, будь-яке можливе розширення впливу держави-суперника. Інстинкт самозбереження в світі, що складається з абсолютно незалежних держав, змушує кожну з них прагнути володіти силою, щоб гарантувати себе від небезпеки піддатися агресії зі сторони» [8].

Одним з найбільш авторитетних науковців, які досліджували питання сили, був представник парадигми політреалізму Джордж Шварценбергер. Він розглядав силу як найважливіший чинник міжнародних відносин, стверджуючи, що вона є фактором, що визначає місце суверенних держав в ієрархії міжнародної аристократії [9, с. 23]. Досліджуючи причини невдачі Ліги Націй у своїй праці «Power Politics» («Силова політика»), Дж. Шварценбергер дійшов висновку, що міжнародна спільнота є радше ефемерною ілюзією розуму, ніж реальністю, яка визначає поведінку учасників міжнародних відносин. Ліга Націй намагалась пропагувати та втілювати універсальні інтереси, тоді як усі держави світу реалізували власні національні інтереси, застосовуючи силу. На його думку, «при побудові міжнародного права на основі принципу суверенітету, держави залишають за собою право вільного вибору між миром і війною» [10, с. 112]. Сила, у його інтерпретації, є комбінацією спонукання та примусу, їй надається перевага як найбільш дієвому засобу зовнішньої політики, а чинне міжнародне право лише легітимізує та вноормовує її застосування.

Неоціненний вклад у розвиток теорії міжнародних відносин та, деякою мірою, міжнародного права зробив американський вчений, ідеолог політ-реалізму Ганс Моргентау. Основи цієї теорії були зведені ним до шести принципів, одним з яких є принцип ото-тоження інтересу і сили, а в міжнародній політиці — силове узгодження інтересів між державами. Розуміння інтересу як сили дає змогу визначити основну мету політики — досягнення влади. Власне, це поняття «обумовлює специфіку політичної сфери, її відмінність від інших сфер життя: економіки, етики, естетики чи релігії» [11, с. 5]. Сила потрібна державі для самозбереження (тобто підтримання влади на власній території), але її акумуляція призводить до встановлення влади над іншими державами і народами. Виходячи з цього, Моргентау стверджує, що найважливішим національним інтересом є акумуляція сили, яка дає змогу реалізувати щораз ширші та розгалуженіші інтереси у міжнародному середовищі [12].

Розглядаючи науковий доробок видатних представників доктрини міжнародного права др. пол. XX — поч. XXI ст. (Я. Броунлі, Й. Дінштайн, М. Ейкгерст, Б. Сімма, Т. Френк, А. Кассезе, М. Шоу), слід наголосити на тому, що на той час вже був прийнятий Статут ООН та Резолюція про визначення агресії, тому вказані вчені розуміли силу виключно у її збройній площині та вели дослідження про застосування збройної сили у її різноманітних проявах. Наприклад, М. Ейкгерст вів наукові пошуки у сфері застосування сили для захисту громадян закордоном [13], а Т. Френка цікавило застосування сили через механізм самооборони [14]. М. Шоу

вважав силу основним інструментом ООН у системі превентивних та примусових заходів, які вживаються у випадку існування загроз миру і безпеці. При цьому, на думку М. Шоу, сила може втілюватись як у економічних санкціях, так і у різноманітних збройних заходах [15, с. 4-5]. Авторитетний італійський спеціаліст з міжнародного права А. Кассезе велике значення приділяв міжнародно-правовій системі підтримання миру і безпеки. Зокрема, це проявилось у його суперечливій оцінці операції НАТО в Югославії — Кассезе визнав незаконність операції, проте вважав її легітимною (*illegal but legitimate*), запропонувавши при цьому ряд критеріїв легітимної гуманітарної інтервенції [16, с. 27].

Висновки. Проведене дослідження позицій дослідників щодо категорії «сила» в міжнародному праві дозволяє зробити висновок, що вона пройшла тривалий процес розвитку, на початкових стадіях якого ця категорія розумілася у традиційному значенні збройної сили, тобто війни, ведення якої визнавалося правомірним за тогочасним міжнародним правом. Згодом дослідники трактували силу, як один із засобів ведення державами міжнародної політики задля досягнення власних інтересів. У цьому випадку на міжнародне право покладалася роль нормативного регулятора таких дій. Характерною особливістю міркувань про силу в др. пол. XX ст. є те, що сила, як така, отожднюється зі збройною силою, а отже, її застосування визнається неправомірним, крім чітко передбачених винятків.

З огляду на це, всі підходи до розуміння категорії «сила», що формувались у доктрині міжнародного права

можна звести до двох основних напрямів: 1) атрибутивного — розуміння сили як атрибуту, певних характеристик або якостей її носіїв; 2) поведінкового — як здатності такі якості й характеристики використовувати, наприклад, з метою змінювати поведінку інших. Прибічники першого погляду розглядають силу як невід’ємну та найважливішу властивість держави, звертаючи увагу на матеріальність сили, так би мовити, її «фізичні» атрибути. Серед прихильників такого розуміння сили Н. Макіавеллі, Ф. де Віторія, К. фон Клаузевіц, Г. Кельзен, Ф. Мартенс, Г. Моргентхау. Поведінковий підхід, визнаючи важливість фізичних можливостей і наявності ресурсів, ключовою роллю наділяє сам процес їхнього використання. Адже, на думку послідовників цього підходу,

сила держави має сенс тільки в тому випадку, коли порівнюється із силою іншої держави, з якою вона взаємодіє, конфліктує, тобто знаходиться у зіставному силовому полі. Така думка простежується у вченнях Г. Гроція, Е. де Ваттеля, Л. Оппенгейма, Дж. Сміта, Дж. Шварценбергера.

На нашу думку, погляди представників новітньої доктрини міжнародного права (Я. Броунлі, Й. Дінштайн, М. Ейкгерст, Б. Сімма, Т. Френк, А. Кассезе, М. Шоу) не підлягають віднесенню до вказаних груп, адже їхнє вчення ґрунтувалось на зовсім інших реаліях міжнародного життя, тому воно перебуває у іншій науковій площині. З іншого боку, цей факт наочно демонструє еволюційний розвиток доктрини міжнародного права, підтверджує її чутливість до зовнішніх чинників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Макиавелли Н. Государь; Рассуждения о первой декаде Тита Ливия; О военном искусстве: Сборник / пер. с ит. М.В. Драко. — Мн.: Попурри, 1998. — 672 с.
2. Марей А. О государствах, королях и законах: Франсиско де Витория и его лекция «О гражданской власти» // Социологическое обозрение. — 2013. — Т. 12. — №3. — С. 41-51.
3. Новиков Г.Н. Теории международных отношений [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uchebnik-online.com/131/272.html>
4. Мережко А.А. История международно-правовых учений / Александр Александрович Мережко. — К.: Таксон, 2006. — 492 с.
5. Карл фон Клаузевиц. О войне [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://militera.lib.ru/science/clausewitz/01.html>
6. Rigaux F. Hans Kelsen on International Law // European Journal of International Law. — 1998. — No. 9. — P. 325-343.
7. Мартенс Ф.Ф. Современное международное право цивилизованных народов. В 2-х томах. Том 1. Под ред. В.А. Томсинова / Фёдор Фёдорович Мартенс. — М.: Зерцало, 2008. — 209 с.
8. Давыдов Ю. Сила и норма. Мирорегулирование: смена парадигмы // Вестник Европы. — 2003. — №9 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/vestnik/2003/9/dav.html>
9. Schwarzenberger G. The Frontiers of International Law / Georg Schwarzenberger — London: Steven and Sons, 1962. — 320 p.
10. Цыганков П.А. Теория международных отношений: Учеб. пособие / Павел Афанасьевич Цыганков. — М.: Гардарики, 2003. — 590 с.
11. Morgenthau H.J. Politics among Nations / Hans Joachim Morgenthau. — New York, 1967. — 615 p.
12. Мальський М.З., Мацяк М.М. Теорія міжнародних відносин [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://chitalka.net.ua/textbooks/1/p_2360.html

13. Akehurst M. The Use of Force to Protect Nationals Abroad // International Relations. — 1977. — No. 5. — P. 3-23.
14. Franck T.M. Recourse to Force: State Action against Threats and Armed Attacks / Thomas Martin Franck. — Cambridge: Cambridge University Press, 2002. — 192 p.
15. Shaw M.N. International law. 5th edition / Malcolm Nathan Shaw. — Cambridge: Cambridge University Press, 2003. — 1225 p.
16. Cassese A. Ex Iniuria Ius Oritur: Are We Moving towards International Legitimation of Forcible Humanitarian Countermeasures in the World Community? // European Journal of International Law. — 1999. — No. 10. — P. 23-30.

Каминский И.И.

Категория «сила» в доктрине международного права.

Аннотация. Категория «сила» издавна была объектом исследований многих ученых-международников, которые вкладывали в это понятие разное содержание. Поэтому статья посвящена анализу и систематизации подходов касательно понятия силы главных представителей доктрины международного права. На этом основании проведена классификация таких взглядов по двум направлениям: атрибутивному и поведенческому.

Ключевые слова: история международного права, доктрина международного права, сила, атрибутивный подход, поведенческий подход.

I. Kaminskyi

«Force» category in the doctrine of international law.

Summary. Long since «force» category have been the object of research of many international law scholars, who have put the different meaning in this concept. Therefore the article is devoted to the analysis and systematization of approaches of main representatives of doctrine of international law in relation to the concept of «force». On this basis classification of such views on attributive and behavioral directions was done.

Keywords: history of international law, doctrine of international law, force, attributive approach, behavioral approach.

